

บทที่ 7

บทสรุป

โดยภาพรวมอาจกล่าวได้ว่า ปากฎการณ์การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในฐานะ “ขบวนการทางสังคม” ที่ก่อตัวขึ้นจากการรวมกลุ่มของประชาชนหรือผู้คนเพื่อเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนประเด็นสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรของประชาชนหรือผู้คนในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เป็นปรากฏการณ์ที่ก่อตัวและปรากฏอย่างชัดเจนในช่วงปี พ.ศ. 2525 เรื่อยมาจนถึงช่วงทศวรรษ 2530 เป็นอย่างน้อย หากพิจารณาปรากฏการณ์หรือขบวนการทางสังคมดังกล่าวในช่วงระยะเวลายาว (Long Duration) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางสังคมกับกลุ่มคนที่เป็นผู้ปฏิบัติการเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรอันเป็นมิติสำคัญในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่ปรากฏขึ้น¹ ถือได้ว่าขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2535 มีรากฐานปัจจัยจากการที่โครงสร้างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐ นับตั้งแต่ช่วงรัฐสมัยใหม่จนถึงช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สมัยรัชกาลที่ 5 - ทศวรรษ 2530) มีลักษณะของการรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรโดยรัฐและเบียดขับชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งกลุ่มคนของรัฐถือเป็น “คนอื่นที่ไม่ใช่ไทย” ด้วยลักษณะทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม (เช่น ชาวเขา ชาวเล ฯลฯ) และคนของรัฐถือเป็น “คนอื่น” ด้วยสถานะทางเศรษฐกิจ ได้แก่ “คนจน” ไม่ให้เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐโดยที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไม่เท่าเทียมจะทวีความซับซ้อนและขยายตัวขึ้นตามลำดับเวลา

โครงสร้างและวิธีคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐสมัยใหม่และรัฐช่วงการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ถูกผลิตและผลิตซ้ำตลอดจนปฏิบัติการผ่านระบบราชการ ระบบการศึกษา กฎหมาย และโครงการของรัฐ เช่น โครงการเขื่อน

¹ อานันท์ กาญจนพันธ์, *ทฤษฎีและวิธีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2548).

โดยนัยที่ว่าโครงการเชื่อมเป็นสื่อหรือเครื่องมือในการรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากร โดยรัฐและการเบียดขับชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มคนส่วนหนึ่งไม่ให้เข้าถึงและใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงพบว่า กลุ่มคนจำนวนหนึ่งได้เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ เชื่อม ซึ่งกล่าวได้ว่า ปฏิบัติการทางสังคมดังกล่าวปรากฏขึ้นอย่างน้อยที่สุดนับตั้งแต่กรณีโครงการ เชื่อมภูมิพล เชื่อมเอนกประสงค์แห่งแรกของประเทศและต้นแบบของโครงการเชื่อมในเวลาต่อมา โดยกลุ่มคนที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเชื่อมภูมิพลอาจจำแนกได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชาวบ้าน ในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ และองค์กรพัฒนาเอกชนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ยุคแรก ๆ ของสังคมไทยอย่างนิคมไพรสมาคม โดยที่การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนทั้ง 2 กลุ่มมี ลักษณะของการเคลื่อนไหวอย่างเอกเทศต่อกัน ไม่มีการประสานกันระหว่างกลุ่มเท่าไรนัก

จากการศึกษากรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน จังหวัดกาญจนบุรี โครงการ เชื่อมแก่งกรุง จังหวัดสุราษฎร์ธานี และโครงการเขื่อนปากมูล จังหวัดอุบลราชธานีที่ปรากฏในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2535 กล่าวได้ว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้งสามกรณีเป็นปฏิบัติการทาง สังคมที่ก่อตัวขึ้นโดยมีลักษณะร่วมกันหลายประการ (ควรกล่าวด้วยว่าปฏิบัติการทางสังคมแต่ละ กรณีมีลักษณะเฉพาะและพลวัตของตนเอง เช่น ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของโครงการเขื่อนที่ แตกต่างกัน การเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรมคัดค้าน และประเด็นเคลื่อนไหว ที่เปลี่ยนแปลงในมิติของเวลาของการปฏิบัติการทางสังคมแต่ละกรณี อย่างไรก็ตาม ลักษณะ เฉพาะและพลวัตความเปลี่ยนแปลงของการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนแต่ละกรณีถือได้ว่ามีผล ต่อภาพรวมของปฏิบัติการทางสังคมทั้ง 3 กรณีในส่วนที่เป็นลักษณะร่วมกันค่อนข้างน้อย และกล่าว ได้ว่า ลักษณะเฉพาะและพลวัตของกรณีศึกษาแต่ละกรณีเป็นการแสดงให้เห็นถึงพลวัตและ ความสลับซับซ้อนของ “ขบวนการสิ่งแวดล้อม” ในช่วงทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530)

ประการแรก การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ก่อตัวขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายด้านสถานะทาง เศรษฐกิจ ชาติพันธุ์ และแนวความคิดหรืออุดมการณ์ กล่าวคือ การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ เขื่อนน้ำโจนก่อตัวขึ้นจากกลุ่มสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คณะที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี องค์กร พัฒนาเอกชน กลุ่มนักศึกษา กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่โครงการและพื้นที่ใกล้เคียง สื่อมวลชน องค์กร พัฒนาเอกชนหรือกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติระดับนานาชาติ นักวิชาการ กรมป่าไม้ รวมทั้งกลุ่ม ชาติพันธุ์กะเหรี่ยงในเขตทุ่งใหญ่นเรศวร

กรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนแก่งกรุง ก่อตัวขึ้นมาจากกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่โครงการ กลุ่มนักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ นักวิชาการ สื่อมวลชน และนักการเมือง ส่วนการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูลก่อตัวขึ้นจากกลุ่มชาวบ้านที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ กลุ่มนักศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน สื่อมวลชน องค์กรพัฒนาเอกชน ระหว่างประเทศ และกลุ่มนักวิชาการ

เช่นเดียวกับที่พบว่า การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณีมีการรวมกลุ่มในรูปแบบ “เครือข่าย” โดยมีประเด็นเคลื่อนไหวร่วมกันคือการเรียกร้องให้ยกเลิกโครงการเขื่อน ซึ่งมีการเชื่อมโยงเรื่องการยกเลิกโครงการเข้ากับปัญหาเกี่ยวกับผลกระทบสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของชาวบ้านในฐานะปัญหาของสาธารณะ

ประการที่สอง การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูลเป็นความพยายามของกลุ่มเคลื่อนไหวในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับประชาชนในลักษณะที่ประชาชนมีสิทธิ และมีส่วนร่วมในการจัดการ โดยการเปลี่ยนแปลงการนิยามความหมาย “สิ่งแวดล้อม” และ “การพัฒนา”

กล่าวคือ การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี แสดงถึงความพยายามในการนิยามความหมาย “สิ่งแวดล้อม” โดยมีนัยถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความหมายต่อวิถีชีวิตของประชาชนหรือชุมชน ตลอดจนสังคมโดยรวม เนื่องจากปัญหาผลกระทบสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับประชาชน ชุมชน และสังคมโดยรวม โดยที่ประชาชนมีสิทธิและอำนาจในการจัดการสิ่งแวดล้อม ในขณะที่การนิยาม “สิ่งแวดล้อม” โดยรัฐ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500) เป็นการให้ความหมายบนวิถีคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบรวมศูนย์อำนาจที่รัฐ และการอธิบายว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีฐานะเป็นทรัพยากรที่ใช้เพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจและประโยชน์ของรัฐ

เช่นเดียวกัน การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี แสดงถึงความพยายามในการนิยาม “การพัฒนา” โดยการตั้งคำถามและท้าทายนิยาม “การพัฒนา” โดยรัฐ ซึ่งมีหลักการสำคัญอยู่ที่การพัฒนาประเทศโดยการแสวงหาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการขยายตัวและเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ในทางกลับกัน นิยาม “การพัฒนา” ที่ปรากฏในการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ในช่วงปี 2525 - 2535 เป็นการอธิบายและวิพากษ์ที่ชี้ว่าโครงการเขื่อน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการแสวงหาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจของ

ประเทศ เป็นการพัฒนาที่ทำให้ประชาชนยิ่งยากจนลง และมีช่องว่างในสังคมเพิ่มมากขึ้น โดยการพัฒนาควรคำนึงถึงผลกระทบต่อประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนา

ประการที่สาม การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี กล่าวได้ว่า เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่เน้นกิจกรรมทางสังคม-วัฒนธรรม ดังเห็นได้จากยุทธวิธีการเคลื่อนไหวในรูปแบบของการนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการ และการสร้างสำนึกร่วมผ่านพิธีกรรม ตลอดจนการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคัดค้านในฐานะ “พลเมืองเสียงข้างน้อย” ที่มีสิทธิและอำนาจเท่าเทียมกับ “เสียงข้างมาก”

อาจกล่าวได้ว่า ลักษณะร่วมของการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ที่กล่าวมา เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าปฏิบัติการทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และประเด็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะ “ขบวนการทางสังคมแบบใหม่” หรือ “ขบวนการประชาสังคม”

การก่อตัวและปฏิบัติการทางสังคมแบบขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ หรือ ขบวนการประชาสังคมที่ปรากฏในการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี ในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2535 กล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ก่อตัวและปรากฏภายใต้เงื่อนไขทางสังคมที่เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของการเคลื่อนไหว ทั้งในส่วนที่เป็นปัญหาที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2510 ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนกระแสความคิดที่ก่อรูปและมีการนำเข้ามาจากสังคมตะวันตกมายังสังคมไทยในเวลาเดียวกัน ได้แก่ 1) กระแสความคิดว่าด้วยคุณภาพชีวิต 2) กระแสความคิดสภาพแวดล้อมนิยมและแนวคิดนิเวศวิทยา

นอกจากนี้ยังพบว่าเงื่อนไขทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล อีกส่วนหนึ่งเป็นเงื่อนไขทางสังคมที่ก่อรูปขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 - ครึ่งแรกของทศวรรษ 2530 ได้แก่ 1) ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น 2) การก่อตัวของกระแสวิพากษ์การพัฒนา แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน 3) การก่อตัวของกระแสความคิดเรื่องสิทธิของประชาชน สิทธิมนุษยชน และสิทธิชุมชน 4) การก่อตัวของแนวคิดประชาสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่

รวมไปถึงกระแสความคิดที่มองว่าเขื่อนนำมาซึ่งปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นกระแสความคิดที่ปรากฏชัดในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2510 และสืบเนื่องต่อมาในช่วงทศวรรษ 2520

การปรากฏขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่และเงื่อนไขทางสังคมที่กล่าวมา ถือได้ว่าเป็นการนำไปสู่การปรับเปลี่ยนสัมพันธภาพเชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมระหว่างรัฐกับประชาชน ดังเห็นได้จากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งมีการระบุถึงการสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยให้องค์กรเอกชนซึ่งเป็นนิติบุคคลตามกฎหมายไทยหรือต่างประเทศ มีสิทธิขอจดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านการคุ้มครองและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐ โดยที่เงื่อนไขของพระราชบัญญัติฉบับนี้อยู่ที่ว่า หลักการส่วนหนึ่งของพระราชบัญญัติเป็นการสนองต่อข้อเสนอของการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน และนักพัฒนาหรือองค์กรพัฒนาเอกชนที่ร่วมเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ได้มีส่วนร่วมในการร่างพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ในขณะเดียวกัน พระราชบัญญัตินี้ได้บังคับถึงการปรับตัวของรัฐให้เข้ากับกระแสสังคม โดยการยกระดับวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของรัฐให้สอดคล้องกับกระแสสังคมมากกว่าที่เคยเป็น

มีข้อสังเกตว่า หากพิจารณาการเคลื่อนไหวคัดค้านเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ในมิติของการเป็นปฏิบัติการทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่มุมมองของยุทธวิธีการเคลื่อนไหว อาจกล่าวได้ว่า ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวในลักษณะของการสร้างสำนึกร่วมผ่านพิธีกรรมและการนำเสนอข้อมูลและระบบเหตุผลเชิงวิชาการในประเด็นผลกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนหรือชุมชนท้องถิ่น ได้แสดงให้เห็นถึงความคิดเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Everyday-life Practices) กล่าวคือ ปฏิบัติการทางสังคมที่หยิบยกเรื่องวิถีชีวิตและผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนที่ (จะ) ได้รับผลกระทบจากโครงการเพื่อนำไปสู่การก่อตัวและการเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ ในแง่มุมนี้ปฏิบัติการทางสังคมที่คัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี จึงกล่าวได้ว่า เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในที่นี้คือรัฐกับประชาชน โดยมีนัยของการต่อรองเพื่อให้รัฐยอมรับความแตกต่างทางความคิดของกลุ่มเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการ และการโต้แย้ง การช่วงชิง และการผลิตความหมายใหม่ของสิ่งต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคม²

² อานันท์ กาญจนพันธ์, *ทฤษฎีและวิถีวิทยาของการวิจัยวัฒนธรรม*, หน้า 32-35; โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับความคิดเรื่องปฏิบัติการทางสังคมและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เพิ่มเติมใน Pierre

จากการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล ในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2535 กล่าวได้ว่า ปฏิบัติการทางสังคมที่คัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี มีมิติของปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่สร้างหรือให้ความหมาย “ชุมชน” ในความหมายใหม่ ดังปรากฏว่า “ชุมชน” เป็นคำที่บัญญัติและใช้ในช่วงทศวรรษ 2490 โดยแปลจากคำว่า “Community” ในระยะที่อิทธิพลของวิชาสังคมศาสตร์ตะวันตกได้เริ่มแพร่เข้ามาในประเทศไทย เพื่อศึกษาสังคมชนบท ซึ่ง “ชุมชน” ในความหมายที่รัฐไทยใช้ในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2500 มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “บ้าน” หรือหมู่บ้าน ในภาษาไทยที่มีมาก่อนหน้าในฐานะหน่วยการปกครองที่มีขอบเขตแน่นอนภายใต้การควบคุมของรัฐ³ โดยที่แนวคิดชุมชนในฐานะที่เป็นเครื่องมือของรัฐในการควบคุมพื้นที่และกำลังคนภายในหมู่บ้านที่เป็นหน่วยการปกครองของรัฐได้ถูกจัดให้ขึ้นต่อหน่วยการปกครองลำดับสูงขึ้นไปตามลำดับ (ตำบล อำเภอ จังหวัด) ดังนั้น ด้านหนึ่ง “ชุมชน” จึงเป็นการปฏิบัติการทางอำนาจของรัฐผ่านพื้นที่ และอีกด้านหนึ่งเป็นเครื่องมือในการผลักดันนโยบายของรัฐ เช่น หมู่บ้านอาสาสมัครป้องกันตนเองในช่วงที่รัฐมีนโยบายปราบคอมมิวนิสต์ ฯลฯ⁴

ประเด็นสำคัญของแนวคิดเรื่อง “ชุมชน” ในฐานะหน่วยการปกครองภายใต้การควบคุมของรัฐ อยู่ที่ว่า วิธีคิดดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการสร้างรัฐชาติและความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งให้คุณค่า “ชุมชน” หรือ “หมู่บ้าน” ในฐานะพื้นที่ที่ล้าหลังและด้อยพัฒนา โดยชาวบ้านหรือคนในชุมชนมีความเป็นปัจเจกนิยมไม่ยึดมั่นต่อพันธะทางสังคม และมักล้มเหลวในการรวมกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งมีวัฒนธรรมของความยากจน คือ ชี้แจง ไร้เวลา ไร้เหตุผล ป่าเถื่อน ฯลฯ ทำให้ชุมชนไร้

Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Translated by Richard Nice (Cambridge: Cambridge University Press, 1977).

³อาพันธ์ กาญจนพันธุ์, “ความเป็นชุมชน,” ใน *การวิจัยในมิติวัฒนธรรม บทความงานวิจัยและประสบการณ์นักวิชาการ การแสวงหาแนวทางและทิศทางการวิจัยวัฒนธรรม*, อาพันธ์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ (เชียงใหม่: มิ่งเมือง, 2542), หน้า 68-69.

⁴ชยันต์ วรรณะภุติ, “ฐานะของแนวคิดชุมชนในประวัติศาสตร์ความคิดไทย,” เอกสารประกอบการสัมมนา โครงการสัมมนาทางวิชาการเพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ ดร. Atsuchi Kitahara เรื่อง “ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน” ณ ห้องประชุมสัญญาธรรมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 26 กุมภาพันธ์ 2548, ไม่มีเลขหน้า. (อัคราเนนา)

ศักยภาพหรือพลังในการเปลี่ยนแปลงตนเองให้ดีขึ้นจากภายใน ต้องอาศัยการโอบอ้อมและผลักดันจากรัฐให้มีการเปลี่ยนแปลง⁵ อีกด้านหนึ่งนั้นการให้ความหมายชุมชนในฐานะหน่วยการปกครองเป็นการเน้นที่ลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ขอบเขตพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของชุมชนที่ชัดเจน หรืออีกนัยหนึ่งเน้นที่ลักษณะทางกายภาพของชุมชน หากแต่ความเป็นชุมชนไม่ได้อยู่ที่ลักษณะทางกายภาพเท่านั้น แต่มีมิติของอุดมการณ์ อำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีทั้งด้านที่กลมกลืน (Harmonious) เป็นเอกภาพ (Unity) มีความขัดแย้ง เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงและผลิตใหม่ได้ โดยนัยนี้ความเป็นชุมชนจึงมีหลายระดับ ทั้งในระดับครอบครัว ระดับหมู่บ้าน ระดับเครือข่าย ฯลฯ และในรูปแบบที่ก้าวข้ามลักษณะทางกายภาพเชิงภูมิศาสตร์ เช่น ชุมชนการสื่อสาร (Communicative Community) ชุมชนข้ามชาติภาษา (Cosmopolitan Community) ชุมชนโลก (World Community)⁶

การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูลได้แสดงให้เห็นถึงการเป็นขบวนการทางสังคมที่ก่อตัวและเคลื่อนไหวในลักษณะของการสร้างหรือนำเสนอมโนทัศน์ “ชุมชน” ในนัยที่กว้างกว่าวาทกรรมว่าด้วย “ชุมชน” ของรัฐ ในลักษณะของการสร้างมโนทัศน์ชุมชนโลกหรือชุมชนข้ามชาติภาษาที่ทำกิจกรรมร่วมกันในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัญหาของส่วนรวมหรือปัญหาสาธารณะของโลก ดังเห็นได้จาก การเข้าร่วมการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี ของนักพัฒนาหรือองค์กรพัฒนาเอกชนระดับนานาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มกรีนพีซ (Green Peace) ซึ่งการก่อตัวของเครือข่ายเคลื่อนไหวที่องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมระดับนานาชาติเข้าร่วมถือเป็นการก่อตัวของประชาสังคมระดับโลก (Global Civil Society) ที่ให้ความสนใจต่อสภาพแวดล้อมของโลก ซึ่งเป็นกิจกรรมสาธารณะที่ “เหนือรัฐ”

⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2544), หน้า 11-19; อนุพงศ์ จิตรนิรัตน์, ชุมชนศึกษา: การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modernism) (สงขลา: การผลิตเอกสารและตำรา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2544), หน้า 13-14.

⁶ อนุพงศ์ จิตรนิรัตน์, ชุมชนศึกษา: การศึกษาชุมชนในยุคหลังสมัยใหม่ (Post Modernism), หน้า 5; สุริชัย หวันแก้ว, “ชุมชนในสังคมโลก,” เอกสารประกอบการสัมมนา “ทฤษฎีสังคมกับการปฏิรูปสังคมและสุขภาพ” วันที่ 4-5 พฤศจิกายน 2547 ณ ห้องประชุมจุมภฏ - พันธุ์ทิพย์ ชั้น 4 อาคารประชาธิปไตย-รำไพพรรณี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 3-4. (อัดสำเนา).

โดยมุ่งสร้างจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นและคนอื่น ๆ มีความสนใจรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม⁷

เช่นเดียวกับที่พบว่า ในแง่มุมมองของกระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ว่าด้วยความเป็น “ชุมชน” ที่มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมหนึ่ง ๆ จะประกอบด้วยขั้นตอนของการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนหรือกลุ่มคน โดยการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ร่วมกันของชุมชนหรือกลุ่มคน และการต่อสู้ทางวัฒนธรรมเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่ชุมชนหรือกลุ่มคนในหลายรูปแบบ เช่น การนำพิธีกรรมมาเป็น “พื้นที่” ในการที่ชุมชนหรือกลุ่มคนสามารถปฏิบัติการเพื่อกล่าวถึงสิทธิและอำนาจของ(พวก)ตน⁸ ขณะที่การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจนเขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูลในช่วงปี พ.ศ. 2525 - 2535 มีลักษณะของการเคลื่อนไหวโดยการสร้างสำนึกร่วมผ่านพิธีกรรมและการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคัดค้าน อาจกล่าวได้ว่า ปฏิบัติการดังกล่าวแสดงถึงการผลิตความหมายใหม่ของ “ชุมชน” ผ่านการเคลื่อนไหวเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคม

อย่างไรก็ตาม ประเด็นการผลิตหรือการให้ความหมาย “ชุมชน” ในปฏิบัติการทางสังคมในประเด็นสิ่งแวดล้อมและการจัดการสิ่งแวดล้อม จากกรณีศึกษาทั้ง 3 กรณี เป็นประเด็นที่ควรจะมีการศึกษาและวิพากษ์ต่อไปโดยหมายรวมไปถึงขบวนการทางสังคมที่เคลื่อนไหวเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีอื่น ๆ ไม่ว่าจะโดยเปรียบเทียบหาความแตกต่างหรือการสืบสาวหาความต่อเนื่อง ควบคู่ไปกับการศึกษาและนำความเข้าใจเงื่อนไขทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้องกับปฏิบัติการทางสังคมนั้น ๆ

ควรกล่าวด้วยว่า การเคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งในที่นี้ขอระบุโดยเจาะจงไปที่การเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อน หลังจากการตราและประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 มีแนวโน้มของการเคลื่อนไหวแบบประชาสังคมที่ชัดเจนและมีความหลากหลายเพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จากกรณีการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนปากมูล

⁷Paul Wapner, *Environmentalism and World Civil Politics* (New York: State University of New York Press, 1996) อ้างถึงใน จามรี เชียงทอง, *วิวัฒนาการของประชาสังคมในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI), 2543), หน้า 39-40.

⁸ยศ สันตสมบัติ, *พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชวาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศไทยโลกที่สาม* (เชียงใหม่: วิทอินดีไชน์ จำกัด, 2546), หน้า 282-286.

หลังปี พ.ศ. 2535⁹ และการเปิดช่องทางให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยให้องค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์คุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถือได้ว่าเป็นความพยายามก้าวแรกของกลุ่มคนที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนทั้ง 3 กรณี รวมไปถึงกลุ่มคนที่สนใจประเด็นปัญหาโครงสร้างอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐ ในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจการจัดการทรัพยากร โดยที่ความพยายามดังกล่าวได้มีการสานต่อโดยกลุ่มคนที่เคลื่อนไหวเรื่องสิ่งแวดล้อมและเขื่อน ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2535 ดังปรากฏอย่างเป็นรูปธรรมในรูปของการเคลื่อนไหวเรื่องรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540¹⁰ อันเป็นรัฐธรรมนูญที่มีบทบัญญัติรับรองสิทธิอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยชุมชน หรือที่พบว่านักพัฒนาเอกชนที่เคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนของรัฐในกรณีเขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล (โดยเฉพาะกรณีหลัง) ได้วิพากษ์รัฐธรรมนูญฉบับประชาชน โดยชี้ว่าในทางปฏิบัติแล้ว รัฐธรรมนูญกำลังถูกบิดเบือนเจตนารมณ์ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในระบอบการเมืองการปกครอง โดยรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งโดยเจตนาของรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว รวมทั้งกระตุ้นเตือนหรือผลักดันให้มีการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยใช้รัฐธรรมนูญเป็นฐานการเคลื่อนไหว¹¹

สรุปได้ว่า การศึกษาขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยระหว่างปี พ.ศ. 2525 - 2535 ในที่นี้ เป็นการพิจารณาและอธิบายปฏิบัติการทางสังคมในช่วงก่อตัว อันเป็นเพียงส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ดำเนินต่อมา

⁹โปรดดู สมศรี ชัยวณิชยา, รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย (โครงการอุดหนุนเพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาประสิทธิภาพทางวิชาการ สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 70-82. (อัครลำเนา); นลินี ตันธุนิตย์, สุไลพร ชลวิไล และศิริพร โคตะวินนธ์, "ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลและเขื่อนราษีไศล," ใน วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย, ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ (เชียงใหม่: ตริวิวิน (ซิลด์เวอร์มบุคส์), 2545), หน้า 193-207.

¹⁰โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2540 ใน วีระ เลิศสมพร, "การเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ต่อกฎหมายร่างรัฐธรรมนูญ ในช่วงเดือนมกราคม - กันยายน 2540," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543).

¹¹วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์, "รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนปกปักเปียก," ฟ้าเดียวกัน 2, 1 (มกราคม - มีนาคม 2547): 10-15.